

Ulusal Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 7 Sayı: 33 Volume: 7 Issue: 33

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

ABDULLAH B. MU'TEZ'İN HALİFELİĞİ*

THE CALIPHATE OF ABDULLAH B. MU'TEZ

İhsan ARSLAN*

Öz

Abbâsî Devleti'nin en buhranlı döneminde başkent Sâmerâ'da dünyaya gelen Abdullah b. Mu'tez, babası Mu'tez Billâh tarafından veliahd tayin edildi. Ancak o, Mu'tez Billâh'ın Türkler tarafından öldürülmesi dolayısıyla Muhtedî Billâh döneminde kısa bir süre Mekke'de sürgün hayatı yaşadıkten sonra amcası Mu'temid Alellâh'ın hilâfete gelmesiyle başkente döndü. Şehzade olmasından dolayı alternatif halife adayı olarak halifelerin kontrolü altında tutuldu. Muktedir Billâh küçük yaşta halife olunca tepkilerin artması üzerine insanlar Abdullah b. Mu'tez'in etrafında toplanmaya başladılar. İbnü'l-Mu'tez, gerçekleştirilen darbe neticesinde halife oldu. Ancak taraftarlarının sadakat göstermemesinden dolayı bir gün bir gece hilâfet makamında kaldıktan sonra karşı darbeye tahttan indirilerek hapse atıldı ve beş gün sonra da öldürüldü. Abdullah b. Mu'tez'in halifeliği tarih kaynaklarında müstakil olarak işlenmemesine rağmen o, otuz sekiz Abbâsî halifesinden biridir.

Anahtar Kelimeler: Abdullah b. Mu'tez, Halife, İhtilal, Şair, Hilâfet.

Abstract

Abdullah b. Mu'tez, who was born in the capital city of Samerra during the most troublous period of the Abbasid State, was appointed as the crown prince by his father Mu'tez Billah. However, after living for a short time in exile in Mecca in the period of Muhtedi Billah since Mu'tez Billah was murdered by the Turks, he returned to the capital with his uncle Mu'temid Alellâh coming to caliphate. As a candidate of caliphate since he was a prince he was kept under the control of the caliphs. After the reactions to the Muktedir Billah being caliphate at a young age increased, people started to gather around Abdullah b. Mu'tez. Ibnu'l Mu'tez became caliphate as a result of the coup. Nevertheless, because his followers did not display loyalty he was dethroned with a counter-coup and imprisoned after staying at the position of caliphate for a day and night and he was killed five days later. Although the caliphate of Abdullah b. Mu'tez is not treated separately in the historical sources, he is one of the thirty-eight Abbasid caliphs.

Keywords: Abdullah b. Mu'tez, Caliph, Revolution, Poet, Caliphate.

Giriş

661-749 yıllarında tarih sahnesinde kalan Emevîler'in yaptıkları olumsuz icraatlar, yönetime karşı bir kitlenin oluşmasına sebep oldu. Yönetime karşı olanlar Abbâsî ihtilal hareketinin etrafında toplanmaya başladılar. Organizeli bir şekilde yürütülen Abbâsî hareketi, Zap Suyu kenarında yapılan savaşın kazanılması ve son Emevî halifesi Mervan b. Muhammed'in öldürülmesiyle hedefine ulaşmış oldu. Böylece uzun yıllar tarih sahnesinde yer alacak olan Abbâsî Devleti kuruldu. Emevîler'de olduğu gibi Abbâsîler'de de babadan oğula

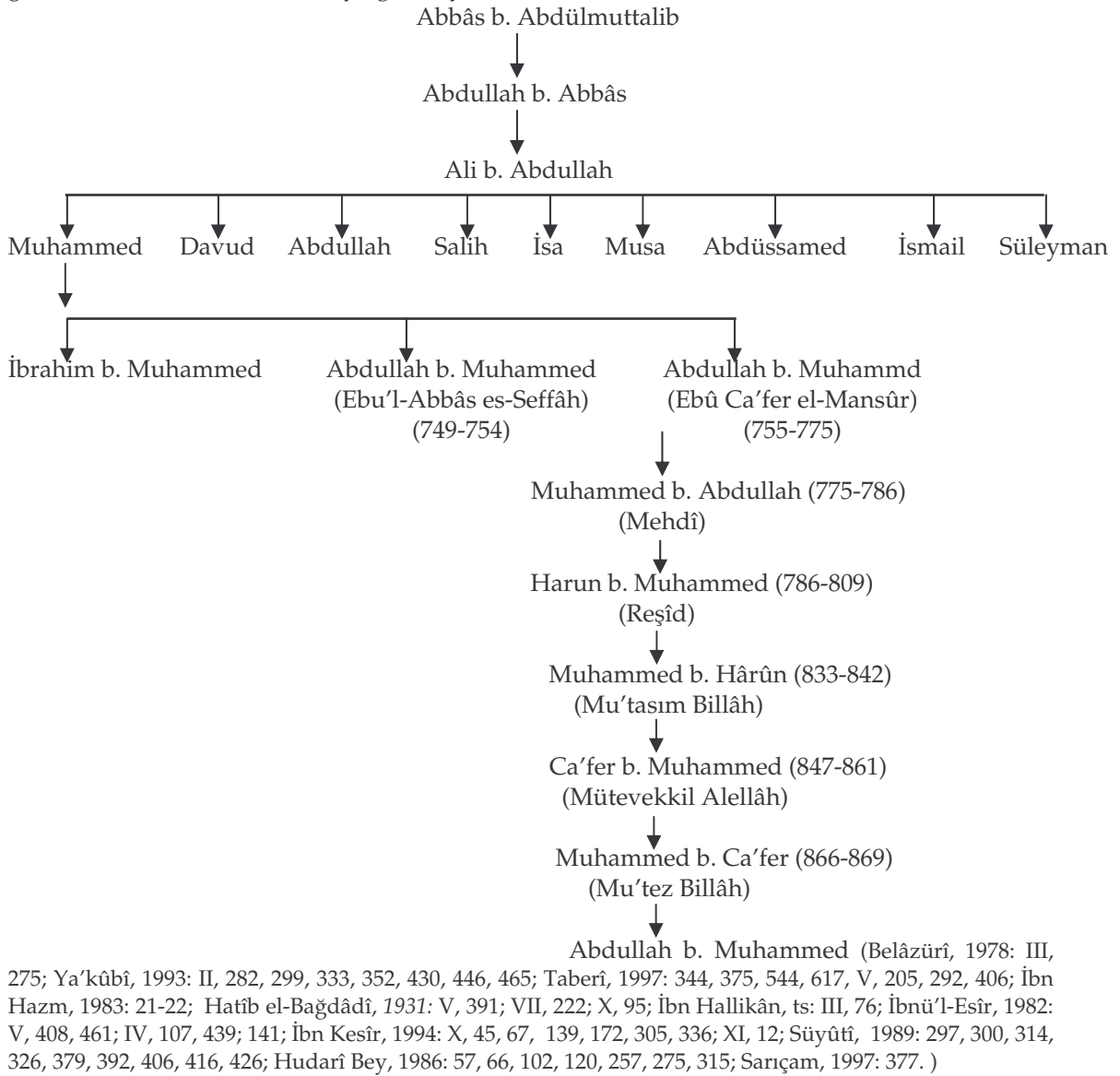
* Bu makalenin bir kısmı "Muktedir Billâh Döneminde Abbâsîler" adlı kitabımızın (Okur Akademi Yayınları, İstanbul 2014) I. Bölümünde yer alan "Muktedir'in Halifeliği ve İç Siyaseti" başlığından geliştirilerek oluşturulmuştur.

* Yrd. Doç. Dr. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi Öğretim Üyesi.

geçen saltanat şeklinde yönetime gelinmekteydi. İlk Abbâsî halifesi Ebu'l-Abbâs es-Saffâh ile başlayan halifeler zinciri Mustasım Billâh ile sonlanmıştır. İslâm Tarihi kaynaklarında otuz yedi halifenin hilâfet makamına geldiği dönemler müstakil bölümler halinde, halifelerin iktidarda kaldıkları dönemlerin özelliklerine göre uzun veya kısa olarak anlatılmaktadır. Abdullah b. Mu'tez'in halifeliği, Muktedir Billâh'ın yirmi beş yıllık iktidarı içerisinde isyan hareketiyle başlayan ve sonunda başarıya ulaşan bir ihtilal hareketi olarak anlatılmaktadır. O, bir gün bir gece hilâfette kaldığından dolayı Abbâsî halifeleri arasında gösterilmemektedir. Bu sebeple biz, bu çalışmamızda Abdullah b. Mu'tez'in on sekizinci Abbâsî halifesi Muktedir Billâh'tan sonra on dokuzuncu Abbâsî halifesi olduğunu, böylece onun otuz sekiz Abbâsî halifesinden biri olarak düşünülmesi gerektiğini ortaya koymaya çalıştık.

1- Doğumu ve Nesebi

Hilâfet merkezinin başkenti olan Sâmerâ'ya da 246 (İbn Hallikân, ts: III, 76), 23 Şaban 247 (İbn Hallikân, ts: III, 76, Dâye, 1987: 78) ya da 248 (İskenderî, 1961: 270) yıllarında dünyaya gelen Abdullah b. Mu'tez'in soy ağacı şöyledir:

2- Abdullah b. Mu'tez'in Doğduğunda ve Gençliğinde Abbâsî Devleti'nin Genel Durumu

Abbâsî Devleti 749 yılında kurulduktan sonra taşlar yerine oturmaya başlamış ve yeni devlet kendini kabul ettirmeyi başarmıştır. Yeni kurulan her devletin geçirdiği çeşitli aşamalar bulunmaktadır. Gerek Ebu'l-Abbâs es-Saffâh gerekse de Ebû Ca'fer Mansur dönemlerinde baskı, şiddet ve ihtilal ortamında bulunan Abbâsî toplumunu Mehdî b. Mansûr normalleştirmeyi başarmış, devlet ile halkın bir çatı etrafında toplanmasını sağlamıştır. Mehdî b. Mansûr'un vefatından sonra Hâdî'nin kısa süren hilâfetinin ardından Abbâsî Devleti'ne en parlak dönemini yaşatan Hârûn er-Reşîd hilâfet makamına geçmiştir. Bu açıdan Abbâsî Devleti temellerini sağlamlaştırdıktan sonra hem içte hem dışta güçlü bir yapıya bürünmüştür. Her devlet en güçlü olduğu dönemlerden itibaren yıkılmaya doğru gider. Güçlü bulunduğu dönemlerdeki yukarıya doğru ivme devam ettirildiği müddetçe zirvede kalma oranı artar. Ancak yatay doğrultuda gidilirse, sistem çözülmeye yüz tutar. Bu vesileyle Hârûn er-Reşîd'in hilâfetiyle birlikte Abbâsî Devleti de gücünü kaybetmeye başlamıştır. Hârûn er-Reşîd'in oğlu Emîn'in hilâfetiyle ülke içerisinde kardeş kavgası başlamış, üç yıl gibi uzun bir süre gerek devlet gerekse de halk bununla meşgul olmuştur. Neticede Me'mûn halife olmuş, Abbâsî Devleti yeni bir sürece girmiştir.

Me'mûn, yönetime hâkim olduktan sonra ilmî faaliyetlere büyük önem vermiş, Ebû Ca'fer Mansûr, Mehdî ve Hârûn er-Reşîd dönemlerinde temelleri atılan bilim ve kültür alanındaki çalışmalar 830 yılında Halife Me'mûn tarafından Beytü'l-Hikme'nin kurulması zirve noktasına ulaşmıştır (Demirci, 1996: 27-229). Halife Me'mûn ilmî faaliyetlere bu kadar önem verirken, yaptığı çalışmalarla çelişen ve ülke genelinde fikir ve ifade hürriyetini askıya alan "Halku'l-Kur'an" kapsamında Mu'tezilî görüşü benimseyerek 833 yılında "mihne" dönemini başlatmıştır. Ondan sonra hilâfete gelen Mu'tasım Billâh onun kaldığı yerden devam etmiş, Mu'tezilî eğilimli âlimler el üstünde tutulurken, Ahmed b. Hanbel gibi sunnî âlimler baskıya ve şiddete maruz kalmışlar, hatta Vâsık Billâh döneminde "Halku'l-Kur'an" meselesi devletin resmî politikası haline geldiğinden dolayı Ahmed b. Hanbel gizlenerek yaşamak zorunda kalmış, bazı âlimler de idam edilmekten kurtulamamışlardır. İslâm dünyasını on beş yıl meşgul eden, dinî, siyasî ve ictimâî alanlarda uygulanan, toplumda derin yaralar açan, fikir ve vicdan hürriyetini sınırlandıran âdeta kısa süreli engizisyon dönemi yaşatan Mihne sürecinin Mütevekkil Alellâh'ın 847 yılında hilâfete gelmesiyle kaldırılması, İslâm dünyasında çöşkuyla karşılanmıştır (Arslan, 2012: 70-87).

Me'mûn'un hilâfete gelmesiyle Türkler Abbâsî hilâfeti üzerinde söz sahibi olmaya başlamışlar ve Mu'tasım'ın hilâfete gelmesinde ise oldukça etkili olmuşlardır. Bu dönemde Türkler'in Bağdat'ta yaptıkları aşırılıklar nedeniyle Mu'tasım Billâh onları buradan uzaklaştırmak için 835 yılında inşa ettirdiği Sâmerâ şehrine naklettirmiştir. Böylece Abbâsî Devleti'nin yeni başkenti burası olmuştur (Ya'kûbî, 1993: II, 435; İbnü'l-Esîr, 1982: IV, 451-452). Vâsık Billâh döneminde de etkili olan Türkler, Abdullah b. Mu'tez'in dedesi olan Mütevekkil Alellâh'ın hilâfete gelmesinde önemli rolleri olmuştur (Taberî, 1997: V, 293). Türkler'in Abbâsî hilâfeti üzerindeki hâkimiyetlerinden dolayı 835-892 yılları Türk asrı olarak telakkî edilmektedir (Taberî, 1997: V, 209-605; İbnü'l-Esîr, 1982: IV, 451-530; VII, 5-455). Türkler'in bu etkisini kırmaya çalışan halifeler, bu husustaki faaliyetlerinin bedelini tahttan indirilmek, hapse atılmak veya öldürülmekle ödemişlerdir (Taberî, 1997: V, 334-338, 414-419, 430, 468-476; İbnü'l-Esîr, 1982: VIII, 169-243; İbn Kesîr, 1994: XI, 178-180). Mütevekkil Alellâh, oğulları Muntasır, Mu'tez ve Müeyyed'i sırasıyla veliahd tayin etmişti (Ya'kûbî, 1993: II, 450; Dâye, 1987: 78). Daha sonra halife, veliahd sıralamasında Feth b. Hakan ve Ubeydullah b. Yahya'nın teşvikiyle (Taberî, 1997: V, 334; Dâye, 1987: 78) veliahd değişikliğine giderek Abdullah b. Mutez'in babası Mu'tez'i birinci sıraya, Muntasır'ı ikinci sıraya almasından dolayı Muntasır, Boğa es-Sağîr, Vasîf, Otamış Musa b. Boğa el-Kebîr, Hârûn b. Suvartekin, Bâgir et-Türkî ve Bağlûm et-Türkî gibi Türk komutanlarıyla işbirliği yaparak babasına karşı harekete geçti. Halife Mütevekkil ve ona bu fikri veren Feth b. Hakan öldürülerek Muntasır Billâh halife oldu (Ya'kûbî, 1993: II, 457;

Taberî, 1997: V, 335-338; İbnü'l-Esîr, 1982: VII, 95-100). Bütün bunlar yaşanırken Abdullah b. Mu'tez 12, 13 veya 14 yaşlarında idi.

Muntasır Billâh halife olduktan sonra Türk komutanlar kendileri hakkında iyi niyet beslemeyen diğer halife adayları Mu'tez ve Müeyyed'in veliahdlıktan uzaklaştırılmasını sağladılar. Bu iki kardeşten Müeyyed kolay bir şekilde hakkından feragat ederken, Mu'tez sonuna kadar direnmiş, ancak ölüm tehdidi karşısında veliahdlıktan çekildiğini açıklamak zorunda kalmıştır (Taberî, 1997: V, 347-348; Apak, 2011: 286-288).

Muntasır'ın ölümünden sonra Türk komutanlar kendileri hakkında iyi niyet beslemeyen Mütevekkil'in çocuklarından birinin halife olmaması üzerinde anlaşmışlar. Bunun üzerine seçim heyeti toplantı sonucunda Türkler'in çok saygı duydukları ve değer verdikleri Mu'tasım'ın neslinden, ancak bu soyun Mütevekkil kolunun dışında yer alan Ahmed b. Muhammed b. Mu'tasım'ın halifelğe getirilmesine karara verdiler. Böylece Mu'tasım'ın torunu "Müstâîn" unvanıyla hilâfet makamına çıkartıldı (Ya'kûbî, 1993: II, 458-459; Taberî, 1997: V, 353-354; İbnü'l-Esîr, 1982: VII, 117-118).

Yeni halifeye biat alınmasının ertesi günü başkent Sâmerâ'da karışıklıklar meydana geldi. Zira Mütevekkil Alellâh'ın oğullarından ve Abdullah'ın babası Mu'tez'in taraftarları Müstâîn'e biat etmeyeceklerini ilan etmişlerdi. İlk önce farklı halife namzedini destekleyen askeri birlikler arasında başlayan karışıklık kısa sürede halkın da iştirakiyle geniş alanlara yayıldı. Bu gelişmeler üzerine başkomutan Boğa el-Kebîr, olaylara müdahale etti. Müdahale sonucunda tarafların büyük kayıplarına sebep olan çarpışmalarından sonra hilâfete bağlı askerler duruma hâkim oldular (Ya'kûbî, 1993: II, 459; Taberî, 1997: V, 354; İbnü'l-Esîr, 1982: VII, 117-118).

Müstâîn'in halife olmasında oldukça etkili olan Türkler, ortaya çıkan isyanları bastırmada da başarılı olunca Abbâsî hilâfeti üzerinde daha da etkili olmaya başladılar. Artık halife onlar için isteklerini yerine getiren, istemediklerini yapmayan sembolik bir konumdan öteye geçmiyorlardı. Türk komutanlar önlenemez bir şekilde nüfuzlarını arttırıyorlardı, ayrıca bu durum hem kendi aralarında hem de diğer etnik unsurlar arasında iktidar mücadelesine sebep oluyordu.

Abbâsî idaresinde halifelerin siyasî ve manevî otoritelerinin zayıflaması, isyan hareketlerinin gelişmesinde en büyük etken oluyordu. Abbâsî toplumu içinde iktidarın kontrolünü ellerinde bulunduran Türkler ile halk arasındaki mücadeleye zamanla Türk komutanlar arasındaki rekabet de eklenince, merkezdeki durum daha da karmaşık bir hal almaya başladı. Esasında Türk komutan ve bürokratlar arasında ilk dönemde bir dayanışma mevcuttu. Ancak zamanla iktidar rekabetinin bu birliği bozduğu anlaşılmaktadır. Gerçekten de Türkler, müşterek bir düşmana karşı birlikte hareket ediyorlardı ve dış tehdit ortadan kalkınca aralarında rekabet zuhur etmeye başlıyordu. Bu gibi hallerde ise halife, gelişmelere müdahale edemiyor veya o gücü kendinde bulamıyor; sonuçta galip gelen tarafa boyun eğmekten başka çare kalmıyordu (Apak, 2011: 292-293).

Türkler diğer unsurlarla iktidar mücadelesi içerisinde bulunurken kendi aralarında da aynı mücadeleyi vermeye başladılar. Mütevekkil Alellâh'ın katlinde önemli rol oynayan Bâgir et-Türkî, Müstâîn döneminde ordu içerisinde başkomutanlığa yükselince, diğer Türk komutanları Vasîf ve Boğa es-Sağîr halifenin bu kararını endişeyle karşıladılar. Böylece Türk komutanlar arasında iktidar mücadelesi başladı. Çıkan karışıklıklarda Bâgir et-Türkî öldürülünce Müstâîn, taraftarı olan Türk komutanlarıyla birlikte Sâmerâ'yı terk ederek Bağdat'a geldi. Bunun üzerine Müstâîn kendisine yapılan Sâmerâ'ya dön çağrılarını, Bağdat'ın kendisi için daha güvenli yer olduğunu düşünerek reddetti (Taberî, 1997: V, 367-368; İbnü'l-Esîr, 1982: VII, 137-141; Apak, 2011: 294-295). Müstâîn'in bu kararı Sâmerâ'da bulunan Türk komutanlarını endişelendirmeye başladı. Zira kendileri için kurulmuş olan Sâmerâ'nın terk edilmiş olması Türkler'in siyasî ve iktisadî güçlerinin zafiyete uğramasına sebep olacaktı. Bunun üzerine burada bulunan Türkler, davetlerine cevap vermeyen Müstâîn'e alternatif aramaya başladılar ve kısa bir süre sonra da Müstâîn'e karşı başka birini halife yapmaya karar

vererek o esnada hapiste bulunan Mu'tez'i serbest bırakıp kendisine biat ettiler (11 Muharrem 251/12 Şubat 865). Neticede Abbâsîler için biri Bağdat, diğeri Sâmerâ'da olmak üzere iki halife ortaya çıkmış oldu (Taberî, 1997: V, 370-372; İbnü'l-Esîr, 1982: VII, 141-145; Apak, 2011: 295). Bu dönemde iki halifenin ortaya çıkışı ve her iki tarafın da uzlaşmaya yanaşmaması nedeniyle iç savaş kaçınılmaz hale geldi. Böylece Müstaîn ve Mu'tez arasında bir yıla yakın devam edecek olan mücadele başlamış oldu. İki taraf arasında şiddetli mücadeleden sonra durum Mu'tez lehine gelişmeye başlayınca Müstaîn hilâfetten çekilmeye zorlandı (Taberî, 1997: V, 380; İbnü'l-Esîr, 1982: VII, 167; Suyûtî, 1989: 406; Hudaî Bey, 1986: 313).

21 Zilkâde/14 Aralık tarihinde başlayan müzakereler neticesinde Müstaîn'in hilâfetten uzaklaştırılıp Mu'tez'e biat edilmesine karar verildi. Müstaîn kendisine 50.000 dinar verilmesi, 30.000 dinarlık bir arazinin ikta edilmesi ve Mekke'ye gidinceye kadar Vâsıt'ta kalmasına izin verilmesi şartıyla hilâfetten 4 Muharrem 252/25 Ocak 866 tarihinde çekilince Mu'tez halife oldu (Ya'kûbî, 1993: II, 465; Taberî, 1997: V, 407; İbnü'l-Esîr, 1982: VII, 167-168; İbn Kesîr, 1994: XI, 12; Apak, 2011: 297).

Babası hilâfete geldiğinde 17, 18 veya 19 yaşlarında olan Abbâsî prensi Abdullah b. Mu'tez, Abbâsî ailesine mensup biri olarak siyasî olayların tam merkezinde bulunmaktaydı. Bundan dolayı Abdullah b. Mu'tez, Türkler'in Abbâsî hilâfeti üzerindeki hâkimiyetlerini, neler yapabileceklerini ve babasının hangi şartlar altında hilâfete geldiğini görmüştü.

Türkler'in desteğiyle hilâfet makamına gelen Mu'tez Billâh, onların yönetim üzerindeki hâkimiyetlerini kırmak için hilâfette kaldığı süre içerisinde onlarla mücadele etmiş ve onların idare üzerindeki ağırlıklarını bertaraf etmek için yoğun bir çaba içerisinde bulunmuştur. Türkler'in her şeye hâkim olduğu bir dönemde halifenin bağımsız hareket edebilme imkânı bulunmamaktaydı. Bu açıdan bağımsız hareket edebilmek için bu gücün kırılmasına ihtiyaç vardı. İşte burada önemli olan nokta, halifenin bu gücü nasıl etkisiz hale getireceğiydi. Bunun orduda önemli bir güce sahip olan Türklerle olması ihtimal dahilinde değildi. Bu güç, ancak Türkler'e rağmen başka bir gücün varlığıyla mümkün olabilirdi. Halife Mu'tez Billâh, Türkler'in desteğiyle hilâfet makamına gelmesine rağmen muktedir bir halife değildi.

Mu'tez Billâh, Türkler'in gücünü kırmak üzere Mısır ve Kuzey Afrika menşeli askerlerden oluşan Meğârîbe isimli orduyla harekete geçti. İki taraf arasında kanlı çarpışmalardan sonra halife istediği sonucu elde edemedi (Taberî, 1997: V, 418; İbnü'l-Esîr, 1982: VII, 173-174). Bu hareketinde başarılı olamayan Mu'tez Billâh, onlara karşı yeni bir askeri güçle ittifak yapmaya karar verdi. Bunlar Horasan'ı Abbâsîler'den yarı bağımsız bir şekilde idare eden Tâhirîlerdi. Tâhirîler de bu duruma çare olamadılar (Ya'kûbî, 1993: II, 465; Taberî, 1997: V, 419). Ancak Türklerin arasında çıkan karışıklıklardan dolayı önce Türk askerlerinin isyanı neticesinde Türk komutan Vasîf'in öldürülmesi (Ya'kûbî, 1993: II, 468; Taberî, 1997: V, 421-422; İbnü'l-Esîr, 1982: VII, 178-179) ve daha sonra da Türk komutan Bayıg Beg tarafından yakalanan Boğa es-Sağîr'in halifenin emriyle idam edilmesi (Ya'kûbî, 1993: II, 469-470; Taberî, 1997: V, 425-426; İbnü'l-Esîr, 1982: VII, 186-187), Türkler'in yönetim üzerindeki etkinliğini kırmaya yönelik olumlu gelişmelerdir.

Ancak Mu'tez Billâh, Abbâsî hilâfeti üzerinde önemli derecede etkileri olan Vasîf ve Boğa es-Sağîr bertaraf etmesine rağmen, bu konuda etkili olan diğer Türk komutanların nüfuzlarını arttırmalarına engel olamamıştır. Bu amaçla Salih b. Vasîf, Bâıy Beg ve Ebû Nasr Muhammed b. Boğa el-Kebîr'in idaresindeki askerler maaşların verilmemesi nedeniyle isyan ettiler. Onların istekleri halife tarafından karşılanamayınca, isyancı askerler sarayı işgal ederek çeşitli eziyetlerden sonra Mu'tez'i hilâfetten çekilmeye zorladılar ve onu hapse attılar (27 Recep 255/11 Temmuz 869). Mu'tez birkaç gün tutuklu kaldıktan sonra 2 Şaban/16 Temmuz'da vefat etti (Ya'kûbî, 1993: II, 470-471; Taberî, 1997: V, 430-431; İbnü'l-Esîr, 1982: VII, 195-196; Iş, 1996: 118-119). Türkler, Abbâsî hilâfeti üzerinde ne kadar etkili olduklarını, isteklerini yerine getirmeyen halifeyi hilâfetten uzaklaştırma ve kendi çıkarlarına muhalif davranan halifelere neler yapabileceklerini bir kez daha kanıtlamış oldular. Gerçekten Türkler'in bu gücünü kırmak

oldukça zor ve bedeli ağırdır. Zaten böyle bir duruma kalkışanlar, bunu ya hilâfetten uzaklaştırılarak ya hapse atılarak ya da öldürülerek ödemişlerdir.

Abdullah b. Mu'tez'in doğduğu, karakterinin ve şahsiyetinin geliştiği, gençliğini yaşadığı ve yetiştiği ortam, Abbâsîler'in siyasî, idarî ve askerî alanlarda istikrarsızlığın olduğu, Türkler'in Abbâsî hilâfeti üzerinde hâkimiyet kurdukları, iç isyanların ve iktidar mücadelelerinin yaşandığı bir dönemdir. Böyle bir dönemde yaşamının kişiyi her yönden etkilemesi kaçınılmaz bir gerçektir. Kaldı ki Abdullah b. Mu'tez'in, veliahd namzedi olarak bu hadiselerin dışında kalması mümkün değildi. Ayrıca bunların Abdullah b. Mu'tez'in daha sonraki yaşamında etikli olduğunu, onun halifelik teklifini kabul ettiğinde görmek mümkündür.

3- Yetiştirilmesi ve Halife Oluncaya Kadarki Hayatı

Mu'tez Billâh halife olunca oğlu Abdullah'a çok düşkün olduğundan onun adına para bastırıldı, eğitimi için özel hocalar tuttu. İlk derslerini bunlardan alan Abdullah, kardeşi İsmail ile birlikte babası tarafından amcası Müeyyed Billâh'ın azliyle veliahd tayin edildi (7 Recep 252/24 Temmuz 866). Mu'tez Billâh'ın tahttan indirilip yerine Mühtedî Billâh halife olduktan bir süre sonra Abdullah b. Mu'tez babaannesi Kabîha ile birlikte Mekke'ye sürgüne gönderildi. Mühtedî Billâh'tan sonra amcası Mu'temid Alellâh halife olunca sürgün hayatı sona erip Sâmerâ'ya geldi. Babaannesi, Abdullah b. Mu'tez'in eğitimiyle özel olarak ilgilendi. Ona zengin bir kütüphane tahsis etti. Özel hocalar tutarak dil, tarih, lugat, ahhâr, edebiyat, şiir, kelim, astroloji, hadis ve fıkıh gibi alanlarda geniş bir kültüre sahip olma imkânı sağladı. Abdullah b. Mu'tez, Ahmed b. Saîd ed-Dîmeşkî'den dil ve din ilimleri sahasında uzun yıllar istifade etti. Basra ve Kufe dil mekteplerinin önde gelen simaları Müberred ile Ebu'l-Abbâs Sa'leb, Ebû Ali b. el-Anezî, Ebû Saîd b. Hubeyre el-Esedî, İbn Ebî Fenen, Muhammed b. İmrân ed-Dabbî, tarihçi Belâzürî onun başta gelen hocalarındandır. Ayrıca Abadullah b. Mu'tez Sâmerâ'ya gelip kendisini ziyaret eden bedevîlerden de nâdir kullanılan lugat ve deyimlerle atasözü, özlü söz, nükteli hikaye ve fıkraları öğrenmeye çalıştı (Hatîb el-Bağdâdî, ts: X, 95; İbn Hallikân, ts: III, 76; Dâye, 1987: 78; Durmuş, 2000: XXI, 143).

Abdullah b. Mu'tez evinde düzenlediği ilim ve edebiyat meclislerine başta, adı geçen hocaları olmak üzere zamanın ileri gelen âlim, edip ve şairleri katılıyordu. İlmî ve edebî toplantılara sık sık katılan Basra dil mektebi reisi Müberred her gelişinde birkaç gününü Abdullah b. Mu'tez'in konağında geçirirdi. Bu meclislerin cazibesine kapılan Belâzürî onun hocaları arsına girmek için babaannesine başvurmuştu. Hocası Ahmed ed-Dîmeşkî bu olayı duyunca gücenmiş, bunun üzerine Abdullah b. Mu'tez, hocasının çeşitli ilimlerdeki gücünden övgüyle söz eden bir kaside nazmetmişti. Bu kaside henüz on üç yaşında bir çocuk olan İbnü'l-Mu'tez'in şiir yeteneğini, dil, edebiyat ve din ilimlerinde geniş bir kültüre sahip olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Aslında İbnü'l-Mu'tez, babasının saray şairi Buhturî'nin şiirleriyle büyümüştür. Onun sanat zevkinin oluşmasında bu büyük ustanın yanı sıra aynı zamanda iyi bir şair olan babası Mu'tez Billâh'ın da etkisi görülür. On yedi yaşındayken babaannesi Kabîha'nın vefatıyla zor günler geçiren İbnü'l-Mu'tez, Sâmerâ yakınındaki mesire yeri Matîre'ye taşındı. Hayatının on beş yılını geçirdiği ve eserlerinden birçoğunu telif ettiği bu dönemden şiirlerinde övgüyle söz eder (Durmuş, 2000: XXI, 143-144).

Abdullah b. Mu'tez, dedesi ve babasının öldürülmesinden devlet erkânını sorumlu tuttuğu için halifeler onun siyasetle uğraşmasını engellemek amacıyla ilim edebiyat, şiir ve eğlence ile meşgul olmasına imkân sağladılar. İbnü'l-Mu'tez de kendisini içki, şiir, müzik ve eğlenceye, ilim ve edebiyata verdi. Zamanla bu duruma alışan şair, amcası Mu'temid Alellâh'ın uzun süren hilâfeti döneminde (870-892) onunla ve bu devrede yönetimde ağırlığı görülen diğer amcası Muvaffak Billâh ile iyi ilişkiler içinde oldu, kendileri için birçok kaside yazdı (Durmuş, 2000: XXI, 143-144).

Abdullah b. Mu'tez 279/892'de halife olan amcazadesi Mu'tazid Billâh'ın izniyle hilâfet merkezi Bağdat'a taşındı. Bu değişikliğin, kendisini yakından takip etmek isteyen yeni halifenin isteğiyle gerçekleştiğini ileri sürenler varsa da, halifeyi metheden bir kasidesinden anlaşıldığına

göre bu talep bizzat ondan gelmiştir. Halife, Abdullah b. Mu'tez'i yeni inşa ettirdiği Süreyyâ adlı sarayın bir konağına yerleştirdi. İbnü'l-Mu'tez onun hilâfeti döneminde ilim, edebiyat ve eğlence meclislerinin vazgeçilmez nedimi olduğu gibi, saray şairi sıfatıyla halifeyi öven yirmi kadar manzume ile Süreyyâ sarayını tasvir eden birçok kaside kaleme almıştır. İbnü'l-Mu'tez Bağdat'ta da konağında ilim ve edebiyat meclisleri düzenledi. Bu meclisler başta Ebû Saîd b. Hübeyre el-Esedî olmak üzere zamanın birçok âlim ve edibi devam etmiştir (Durmuş, 2000: XXI, 143-144).

Müktefî Billâh halife olunca bu kritik dönemde kumandan Mûnisü'l-Muzaffer (Arslan, 2013: 57-75), İbnü'l-Mu'tez'den kuşkulananarak onu bazı Abbâsî hanedanı mensuplarıyla birlikte hapse attı. Ancak İbnü'l-Mu'tez, Vezir Kasım b. Ubeydullah b. Vehb'e yazdığı şikâyet dilekçesiyle hapisten kurtuldu. Halife Müktefî Billâh ile veziri Kâsım b. Ubeydullah için kasideler yazmış olmasına rağmen sarayda dönen çeşitli entrikalardan bıkararak oradaki konağını terk edip eski bir evde yaşamaya başladı. Hayatının bu devresinde törenlere, hatta cenaze, Cuma ve bayram namazlarına bile katılmaktan çekinen İbnü'l-Mu'tez devlet görevlilerinin yakın takibinden kurtulamadı (Hatîb el-Bağdâdî, ts: 96) Şiddetli gurbet ve yalnızlık duyguları ile Bağdat'a sitem ve serzenişlerini, Sâmer râ'ya övgülerini terennüm ettiği şiirlerini bu dönemde kaleme almıştır (Durmuş, 2000: XXI, 144).

Abdullah b. Mu'tez sarayda yaşamının kendisine sağladığı imkânlardan olabildiğince yararlanmıştı. Babası Mu'tez Billâh halife olunca veliahd tayin edilmesi, babası öldürülmeseydi, ondan sonra halife olacaktı. Babasının öldürülmesi ve Mühtedî Billâh'ın halife olması buna engel oldu. Abdullah b. Mu'tez yeni halife tarafından hilâfete her an alternatif biri olarak görüldüğünden sürgüne gönderilmiştir. Kısa süren sürgün hayatından sonra hilâfet merkezine dönen Abdullah b. Mu'tez, babaannesi Kabîha'nın özel gayretleri sayesinde ilmî yeterliliğe ulaşmak için dönemin önemli hocalarından özel dersler aldı. Özellikle şiir alanında belli bir olgunluğa erişti. Siyasetten uzak durup (halifelerin de isteği bu yöndeydi) kendisini ilme vermesine rağmen Mu'temid ve Mu'tazid dönemlerinde hilâfete alternatif biri olarak görülmeye devam etti. Müktefî Billâh döneminde ise, yeni halife aleyhindeki faaliyetlerinden kuşkulularak dönemin veziri tarafından hapse bile atılmıştı. Kim halife olursa olsun, hilâfet makamında onun da hakkının olduğu düşünülmekteydi. Bu sebeple Abdullah b. Mu'tez'in en ufak hareketleri dikkatlerden kaçmıyordu. Ancak Abdullah b. Mu'tez potansiyel bir halife aday olmasına rağmen, bu yönde organizeli hareketler içinde bulunmamıştır. Çünkü etrafında kendisini harekete geçirecek bir gücün varlığı söz konusu değildir. Abdullah b. Mu'tez, halife olma şansını nasıl kaybettiğine ve etrafında kendisi hakkında dönen olaylara yakinen tanık olduğundan, hilâfete gelme duygusunu daima içinde canlı tutmuştur. Ancak dönemin şartları henüz olgunlaşmadığından bu düşüncesini açığa vuramamıştır.

4- Muktedir'in Hilâfete Gelişi

Müktefî Billâh'ın vefatı ve Muktedir Billâh'ın hilâfet gelmesi, Abdullah b. Mu'tez'in düşüncelerini gerçekleştirmesine imkân hazırladı. Müktefî'nin hastalığı ağırlaşınca döneminin veziri Abbâs b. Hasan hilâfet makamına kimin uygun olabileceği hususunda bir hayli düşündü. Çünkü daha önce Müktefî tarafından veliahd tayin edilen Mu'tazid Billâh'ın oğlu ve kardeşi Ca'fer'in yaşının küçük olması, kendisini bir hayli endişelendiriyordu. Bu sebeple vezir, divan işleriyle görevli Ebû Abdullah Muhammed b. Dâvûd b. Cerrâh, Ebu'l-Hasan Muhammed b. Abdân, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Furât ve Ebu'l-Hasan Ali b. İsa'dan Muhammed b. Dâvûd b. Cerrâh ve Ebu'l-Hasan b. Furât ile hilâfet meselesini görüştü. Vezir ilk olarak Muhammed b. Dâvûd b. Cerrâh'a konu hakkındaki görüşünü sordu. O, vezire akıllı, edepli ve tedbirli bir kişi olarak düşündüğü Abdullah b. Mu'tez'i tavsiye etti. Vezir daha sonra Ebu'l-Hasan b. Furât ile görüştü. İbnü'l-Furât, vezire: "Bu daha önce fikrimi belirttiğim bir husustur. Ayrıca ben halifeler hakkında değil, valiler hakkında istişarede bulunurum" deyince vezir sinirlenerek: "Bu bir kayıtsızlıktır, halbuki doğru olanı bilmiyor değilsin" diye karşılık verdi (İbn Miskevî, ts: I, 2-3; İbnü'l-Esîr, 1982: VIII, 8-9).

Vezir ısrar edince İbnü'l-Furât: "Eğer vezir birini tayin etmekte kararlıysa, etsin" dedi. Bunun üzerine vezir, böyle bir haberin yayılmış olmasından dolayı onun Abdullah b. Mu'tez'i kastettiğini anladı ve: "Bana samimi olarak nasihatte bulunmanı istiyorum" deyince İbnü'l-Furât şunları söyledi: "Vezir Allah'tan korksun, bütün işlere muttali olacak kimseyi tayin etsin, cimri birini tayin etmesin, aksi halde halka sıkıntı verip, erzakını keser. Çok haris kimseyi de tayin etmesin, yoksa gözü insanların mallarında olur ve onların mal ve mülklerini ellerinden alır. Dindar olmayan birini de tayin etmesin, zira böyle kimse ceza ve günahattan korkmaz, her yaptığına karşılık bekler. İnsanların sahip oldukları bağ, bahçe, akar ve at gibi nimetlerin kadrini bilmeyen kimseyi, onlarla yüz göz olan, alışverişlerine karışan, kendilerini kolayca suçlayabilecek olan ve varlıklarının hesabını yaparak nereden kazanıp nereye harcadıklarını merakla öğrenmek isteyen kimseyi de tayin etmesin." Bu tavsiyeleri dinleyen vezir: "Doğru ve güzel şeyler söyledin" dedi ve: "O halde kimi tavsiye ediyorsun?" diye sorunca İbnü'l-Furât: "Ca'fer b. Mu'taz'd en uygun kimsedir" şeklinde cevap verdi. Bunun üzerine vezir öfkeli ve sinirli bir şekilde: "Yazıklar olsun sana! O henüz bir çocuktur" dedi. Bunun üzerine İbnü'l-Furât: "Ancak o, Mu'taz'd'ın oğludur (İbn Miskeveyh, ts: I, 2-3; İbnü'l-Esîr, 1982: VIII, 8-9; Hudaî Bey, 1982: 376), zaten biz şimdiye kadar bize ihtiyacı olmadan işleri kendi başına idare edebilen birini hilâfete getirmedi" diye karşılık vererek itirazda bulundu (İbnü'l-Esîr, 1982: VIII, 8-9; Hudaî Bey, 1982: 376). İbn Miskeveyh'in rivâyetinde ise İbnü'l-Furât: "Niçin bağımsız hareket eden, devletin işleyiş mekanizmalarına hâkim olan, bizleri çok iyi tanıyan, istediği gibi emretme ve yasak koyma gücüne sahip olan birini hilâfete getiriyorsun da yönetimdeki işleri sana bırakacak birini getirmiyorsun" diye hâkimiyetleri altına alabilecekleri birini hilâfete getirmesini tavsiye etti (İbn Miskeveyh, ts: I, 3). Sonunda Vezir Abbâs b. Hasan, Ali b. İsa ile de istişare etti. Fakat Ali b. İsa herhangi bir isim vermedi. Ancak Allah'tan korkan, din ve dünyaya faydalı bir kimse olmasına dikkat etmek gerektiğine işaret etti (İbn Miskeveyh, ts: I, 3; İbnü'l-Esîr, 1982: VIII, 10).

Karşılıklı istişareden sonra Vezir Abbas b. Hasan zihninde, daha önce Müktefî'nin hastalığı ilerleyince kardeşi Ca'fer'e taç giydirilmesi vasiyetini dikkate alarak İbnü'l-Furât'ın tavsiye ettiği kimseye doğru bir eğilim gösterdi. Müktefî 12 Zilkade 295/13 Ağustos 907 Cumartesi günü akşama doğru vefat etti (İbn Miskeveyh, ts: I, 2-3; İbnü'l-Esîr, 1982: VIII, 810; Hudaî Bey, 1982: 376).

Müktefî'nin ölümü rejim için yeni bir buhran döneminin başlangıcı oldu. Hakkında hiçbir tedbir alınmadığı hilâfete geçiş meselesi bu dönemde yeni halifenin atanması hususunda kendilerine aktif sorumluluk düşen devletin üst düzey kâtipleri arasında hararetli tartışmalara sebep oldu. Böylece yönetimdekileri iki ana guruba ayıran temel görüş ayrılıkları gün ışığına çıktı. Hükümet hakkında iki farklı görüşü temsil edenlerden Ali b. İsa birini, İbnü'l-Furât da diğerini savunuyordu. Vezir Abbas b. Hasan gerçekten bu farklı iki eğilimin ortasını seçmek mecburiyetinde kaldı. Ali b. İsa'nın başını çektiği görüş ölen hükümdarın oğlu ve on üç yaşındaki Ca'fer'in yerine ondan daha tecrübeli ve İbnü'l-Mu'tezz adıyla bilinen Mütevekkil'in torununu geçirmek şeklindeydi. Bu şehzade siyasî konularda kabiliyetli ve farklı unsurları birleştirme hususunda Müktefî'nin gayretlerini sürdürmeye müsaitti. Aynı zamanda devlet dairelerinde çalışan bazı kâtipler de sarsılan otoritenin yeniden kurulması hususunda etkili bir şekilde ancak onunla çalışabilecekleri inancındaydılar. İkinci gurubun görüşü yaşı sebebiyle yükselen itirazlara rağmen genç Ca'fer'in halifeliğini ilan etmesi şeklindeydi. Bu sayede idarî tecrübeye sahip olanlar vezir olacak ve Şii hareketi daha serbestçe geliştirecekti (Holt-Lambton-Lewis, 1997: I, 143-144).

Müktefî'nin ölümünden önce Vezir Abbâs b. Hasan halifelik konusunda bir krizin ortaya çıkacağından endişeliydi. Otuz bir yaşında ölen Müktefî, birkaç ay süren hastalığında, çocukları küçük olduğu için kendisinden sonra, yeni buluşa ermiş kardeşi Ca'fer'in halife olmasını arzu ettiğini açıklamıştı (Kurtubî, ts: VI, 11-13; İbn Miskeveyh, ts: I,2-3).

Dört yıldır devlet idaresi içinde bulunan tecrübeli vezir, güçlü devlet adamı yokluğu sebebiyle durumun kötüye gideceğini biliyordu. Üç tür askerî güç vardı, bunlardan birisi eyaletlerde, diğer ikisi de Bağdat'ta idi. Bu güçlerden birincisi çeşitli bölgelere dağıtıldığı için

endişelenecek bir durum yoktu, fakat diğer ikisi hassa birliklerine ve şurta teşkilatına bağlı kuvvetler ise başkenti kontrol ediyordu. Bu kuvvetler kuruluşundan beri hilâfet merkezlerinde güçlü komutanların ellerindeydiler. Bu hayati önemi haiz gücün on üç yaşında bir çocuk tarafından idare edilmesi elbette beklenemezdi, çünkü bu durumda onların komutanları devlet idaresine karışabilirlerdi. Gerçekten çocuk yaştaki halifenin dayısı olan bu komutanlardan biri vezire bu kötü durumda yardımcı olabilirdi. Vezir ise Bâris'in dört bin kişilik askeri gücü ile Bağdat'a gelmesiyle daha da güçlü bir şekilde halifenin seçileceğini umuyordu. Bu ordunun gelmesinden önce Müktefi ölünce Vezir Abbâs, yaşının küçük olmasından çekinmesine rağmen Ca'fer'i halife tayin etti (İbn Miskeveyh, ts: I, 3; İbnü'l-Esîr, 1982: VIII, 10; (Seyithanoğlu, 1992: III, 295).

Bu sırada Cafer b. Mu'tazid, batı tarafında Tâhirî hanedanının konağında ikamet ediyordu. Vezir, Sâfi el-Haramî'yi, Ca'fer b. Mu'tazid'i getirmesi için görevlendirdi. Sâfi el-Haramî, Ca'fer b. Mu'tazid'in bulunduğu eve gitti ve onu bir kayığa bindirip getirdi. Kayık, vezirin evinin karşısına gelince hizmetçiler eve gelmesi için kaptana seslendiler. Bu esnada Sâfi el-Haramî vezirin, Ca'fer b. Mu'tazid'i yakalayıp başka birini halifelğe tayin etmek istediğini zannetti. Ayrıca Sâfi el-Haramî, vezirin evine gitmemesi için: "Eğer gidersen canından olursun" diyerek kaptana engel oldu. Daha sonra Sâfi el-Haramî saraya giderek hizmetçilerin ve diğer saray mensuplarının biatını aldı. Böylece Ca'fer b. Mu'tazid "el-Muktedir Billâh" lakabını aldı (İbn Miskeveyh, ts: I, 3-4; İbnü'l-Esîr, 1982: VIII, 10). Vezir ve kâtiplerin de biatı alındıktan sonra Müktefi'nin cenazesini hazırlayarak Muhammed b. Tâhir'in konağına defnettiler (Sûlî, 1999: 39; İbnü'l-Cevzî, 1995: XIII, 60; İbn Kesîr, 1994: XI, 112).

Ebu'l-Fazl Ca'fer b. el-Mu'tazid'a devlet erkânı ve saray mensupları tarafından "el-Muktedir Billâh" lakabıyla 13-14 Zilkade 295/14-15 Ağustos 907 tarihinde Pazar günü el-Hasenî sarayında biat edildi (Sûlî, 1999: 39).

Muktedir, el-Hasenî Kasr'ında kendisine hazırlanmış tahtı görünce -tahta çıkmadan önce- namaz kılmak için seccade getirilmesini emretti (Sûlî, 1999: 39; İbnü'l-Cevzî, 1995: XIII, 60; İbn Kesîr, 1994: XI, 112). Dört rekât namaz kıldıktan sonra sesini yükselterek ve boynunu bükerek uzun süre dua ettikten sonra tahta oturarak insanların biatını aldı (Sûlî, 1999: 39; İbnü'l-Cevzî, 1995: XIII, 60; İbn Kesîr, 1994: XI, 112). Böylece özel ve genel beyattan sonra Vezir Abbâs b. Hasan, Müktefi'nin vefat ettiğini, Ca'fer b. el-Mu'tazid'a "el-Muktedir Billâh" sıfatıyla biat edildiğini bildirmek için mektup yazdı (Sûlî, 1999: 41-42).

Muktedir hilâfete gelince ilk icraatları, halifeler için ikame edilen mum dikme, israf derecesine varan yeme ve içme gibi hilâfet âdetlerini kaldırdı. Hâşimoğullarına on beş bin dinar dağıttı. Diğer insanlara da aynı oranda bahşış verdi. Hâşimoğullarının maaşlarını arttırdı. Aylık bir dinar olan bir kişinin maaşı bir buçuk dinara çıkarıldı (Sûlî, 1999: 43).

İbnü'l-Cevzî, Hâşimoğullarına on bin dinar dağıtıldığını, bir o kadar da diğer insanlara dağıtıldığını rivâyet etmektedir (İbnü'l-Cevzî, 1995: XIII, 62). Kurbanlıklara işaretler konulmasını ve satın alma konusunda onlara öncelik verilmesini emretti. Ayrıca Terviye ve Arafe günü komutanlara, kölelere, divan üyelerine, kadınlara ve yakın arkadaşlarına maaşları haricinde otuz bin sığır, koyun ve bin deve dağıttı. İbn Halîc ile beraber hapiste bulunan komutanların çıkarılmasını emretti. Onların bir kısmına kefil oldu ve bir kısmına da hilatler giydirdi. Muktedir bu uygulamayı şu amaçla yaptığını belirtti: "Onları bağışlayarak sevgilerini kazanmak istiyorum. Çünkü bana bu şekilde davranmak, korkutmak ve kötülük yapmaktan daha sevimlidir." Ayrıca Muktedir kendisine düşman olmayan kişilerin tamamının hapisten çıkarılmasını emretti. Muhammed b. Yusuf'un bu insanların davalarına bakmasını ve uygun gördüğü kişileri tahliye etmesini emretti. Muhammed b. Yusuf halifenin emri doğrultusunda onların davalarına baktı ve pek çok kişiyi serbest bıraktı (Sûlî, 1999: 43). Halife Müktefi'nin Ashâbü'l-Kalânis köprüsü yakınında Bâbü't-Tâk meydanına kadar olan alana konulan kira geliri Muktedir'e getirildi. Daha önceleri burası geniş yolları olduğundan dolayı fakirlerin ve durumu iyi olmayanların ücretsiz olarak alış-veriş yaptıkları yerd. Buranın kira gelirinin olması insanlara zarar veriyordu. Muktedir buranın kira gelirinin ne kadar olduğunu sorunca

kendisine: “Her ay yaklaşık olarak bin dinar” olduğu söylendi. Bu miktar arttırılmak istenince Muktedir: “Bu, Müslümanların gelirine göre uygun bir miktar değildir. Onların dualarını almak gerekir” diyerek böyle bir uygulamanın kaldırılmasını isteyerek eski haline döndürülmesini emretti (Sûlî, 1999: 43; İbnü'l-Cevzî, 1995: XIII, 62).

5- Muktedir'e Darbe Girişimi ve Abdullah b. Mu'tez'in Halife İlan Edilmesi

Vezir Abbâs b. Hasan, Muktedir Billâh'ı Abdullah b. Mu'tez'den daha kolay nüfûz ve güdümü altına alabileceğine inandığı için seçmişti. O, bu hususta kendisine Muktedir'i seçmesini tavsiye eden İbnü'l-Furât'ın öğütlerini dinlemişti. İbnü'l-Furât, ona şöyle demişti: “Allah'tan kork! Bu sarayı, bu nimeti, bu bahçeyi, bu cariyeleri, bu mal ve mülkü, bu atları tanıyıp, kıymetini takdir edecek, insanlarla bir araya gelip, meseleleri onlarla görüşebilecek, devlet işlerini bilen, insanlara yapılan iyiliklerin hesabını yapacak ve sana kafa tutacak olan birini sakın halifelğe getirme!” Bu konuda birkaç defa fikrine başvurduğunu söyleyen İbnü'l-Furât, vezirin: “Kimi kastediyorsun?” sorusuna: “Mu'tazid'in oğlu Ca'fer'i” dedi. Bunun üzerine vezir: “Yazıklar olsun sana! Ca'fer bir çocuk” cevabına karşılık İbnü'l-Furât: “O, Mu'tazid'in oğlu. Neden kendi başına emirler verecek, yasaklar koyacak, bizim durumumuzu bilecek, devlet işlerini bizzat idare edecek ve kendisini müstakil zannedecek birini seçiyorsun da devlet işlerini senin ellerine bırakacak birini halife seçmiyorsun?” diyerek onu ikna etmeye çalıştı (İbn Miskeveyh, ts: I, 3).

Muktedir halife olduğunda on üç yaşındaydı (Taberî, 1997: V, 670; İbnü'l-Esîr, 1982: VIII, 11; İbn Kesîr, 1994: XI, 112). Abbâsî Devleti'nde daha önce böyle küçük yaşta birinin halife olduğu görülmemişti (Yâfî, ts: II, 167; İbn Kesîr, 1994: XI, 112; Suyûtî, 1989: 426). Hilâfet makamına daha tecrübeli ve yetenekli kişiler varken küçük yaşta birinin atanması halk arasında hoşnutsuzluğa ve kargaşaya sebep olmuştu. Kadı Ebû Ömer Muhammed b. Yusuf, Vezir Abbâs'a, Muktedir'in yaşının küçük olduğunu ve halkın bu konuda ileri geri konuştuğunu söyledi. Halkı sakinleştirmek, küçük yaşta birinin halife olmasında aktif rol oynayan vezirin göreviydi. Bunun üzerine vezir, Muktedir'i tahttan indirip, Ebû Abdullah Muhammed b. Mu'temid Alallah'ı hilâfete geçirmek için harekete geçti. Ebû Abdullah iyi ahlaklı, güler yüzlü ve kabiliyetli biriydi. Vezir durumu bildirmek için ona mektup yazdı ve aralarında bir anlaşma sağlandı (İbn Miskeveyh, ts: I, 4; İbnü'l-Esîr, 1982: VIII, 11). İbn Miskeveyh'in rivâyetinde vezir, durumu bildirmek ve aralarında iletişimi sağlamak için kadı Ebû Ömer'i görevlendirdi. Ebû Abdullah Muhammed b. Mu'temid durumdan haberdar olunca: “Vezir düşüncesinde doğru değilse, istediğini elde etmesin, samimi ise istediğine nail olsun, Allah onu korusun ve onun yardımcısı olsun. Ben ona ihanet etmem ve onu mahcup da etmem” dedi (İbn Miskeveyh, ts: I, 4). Vezir, planını gerçekleştirmek ve Muktedir'in taraftarlarını sindirmek için Horasan Emiri İsmail b. Ahmed'in hâcibi Bâris'e durumu anlatan bir mektup göndererek yardıma gelmesini istedi. Ancak Bâris'in gelmesi gecikti (İbn Miskeveyh, ts: I, 4; İbnü'l-Esîr, 1982: VIII, 11; Özaydın, 2006: XXXI, 144).

Yardımanın gecikmesinden de önemli Vezir Abbâs b. Hasan'ın ümitlerini suya düşüren bir olay meydana geldi. Ebû Abdullah Muhammed b. Mu'temid ile Sahibu's-Şurta İbn Amraveyh arasında ortak oldukları toprak yüzünden çıkan münakaşada İbn Amraveyh, Ebû Abdullah'a çok ağır hakaretlerde bulunarak onun bir hayli kızıp sinirlenmesine ve sonunda da felç geçirmesine sebep olmuştu. Vezir bir sedye isteyerek onun eve götürülmesini emretti. Eve götürülen Ebû Abdullah hastalığının ikinci günü vefat etti (İbn Miskeveyh, ts: I, 4-5; İbnü'l-Esîr, 1982: VIII, 11; Zehebî, 1993: XXX, 22). Amacına ulaşma noktasında kararlı olan vezir, onun yerine hilâfet makamına Ebu'l-Hüseyin b. Mütevekkil'i getirmeyi düşündü. Fakat o da beş gün sonra vefat etti (İbn Miskeveyh, ts: I, 4-5; İbnü'l-Esîr, 1982: VIII, 11). Ancak kısa bir süre sonra vezir, Abdullah b. Mu'tez'i halife seçmek için çalışmaya başladı. Bu çalışmalardan haberdar olan Muktedir, Abdullah b. Mu'tez'e para ve bazı mallar verdi, bunun üzerine o da halifelik arzusunu terk etti (Hasan, 1965: III, 20).

Muktedir Billâh küçük yaşta halife olunca toplumun önemli kesimlerinden tepkiler gelmeye başladı. Daha önce kendisine “tecrübeli ve liyakatli bir kişiyi hilâfet makamına getir”

şeklinde yapılan teklifleri dikkate almayan ve kendi çıkarlarına uygun birinin halife olmasında oldukça etkili olan Vezir Abbâs b. Hasan, halifenin belirlenmesinde etkili olmak için bazı görüşmeler yaptığı görülmektedir. Vezirin bu görüşmelerde devletin bekasını ve milletin refahını dikkate aldığını söylemek bir hayli zordur. Çünkü Abbâsî Devleti'nde dört yıl gibi uzun bir zaman vezaret makamında bulunan birinin önceki halife Müktefî'nin vefatından sonra iyi niyetini gösterip çocuk yaştaki birini devletin başına getirmemesi gerekirdi. O da, on üç yaşında birisinin devleti yönetebilecek ehliyet ve dirayetten uzak olduğunu gayet iyi bilmektedir. Bu sebeple vezirin bundaki amacı, konumunu sağlamlaştırmak ve halifenin üzerinde otorite kurmaktır. Devleti ve milleti düşünen idarecilerin iktidar hırsından uzak durmaları, daha sonraları ortaya çıkabilecek sorunları önleyecektir. Vezir Abbâs b. Hasan durumların çok hassas olduğu bir zamanda gereken tedbiri almadığından idarî, siyasî ve askerî alanlarda ciddi problemler meydana gelmiştir.

Muktedir'in hilâfete geçmesiyle başta Vezir Abbâs b. Hasan ve halifenin annesi Şağab Hatun olmak üzere devlet görevlilerinin yönetimde uyguladıkları baskıcı tutum bazı komutan, kadı ve kâtipleri rahatsız etti. Bunun üzerine Muhammed b. Dâvûd b. Cerrâh, Ebu'l Musennâ Ahmed b. Yakûb el-Kâdî, Hüseyin b. Hamdân Bedr el-Acemî, Vâsîf b. Savârtেকîn, Muktedir'i halledip, Abdullah b. Mu'tez'i hilâfete getirmeyi düşündüler. Bu düşüncelerini Vezir Abbâs b. Hasan'a bildirdiler. Onun da onayını aldıktan sonra durumu bir mektupla Abdullah b. Mu'tez'e bildirdiler. Abdullah b. Mu'tez kan dökülmemesi ve savaşılmaması şartıyla tekliflerini kabul edeceğini bildirdi. İhtilal grubu, kendilerine karşı çıkıp mücadele edecek kimse olmadığından böyle bir durumun meydana gelmeyeceğini ilettiler (Taberî, 1997: V, 671; İbn Miskeveyh, ts: I, 5; İbnü'l-Cevzî, 1995: XIII, 79-80; İbnü'l-Esîr, 1982: VIII, 14; Zehebî, ts: I, 430; İbn Kesîr, 1994: XI, 114; İbn Haldûn, 1971: III, 359).

Vezir, ümit beslediği kişiler halife olamayınca yönetimde söz sahibi olabilmek amacıyla çoğunluğun görüşüne uymak durumunda kaldı. İhtilal grubu Abdullah b. Mu'tez dışında biri üzerinde ittifak etmiş olsaydı, vezir halifenin belirlenmesinde etkili olmak adına onu da onaylardı. Abdullah b. Mu'tez'in Mu'temid, Mu'tazid ve Müktefî dönemlerinde niçin gözlem altında tutulduğu net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu halifelerin Abdullah b. Mu'tez'in ilimle uğraşmasını niçin istedikleri daha iyi anlaşılmaktadır. Yani Abdullah b. Mu'tez şehzade olması hasebiyle hilâfette hakkının olduğunu, ancak kendisini buna teşvik edecek bir kitle olmaması sebebiyle bu düşüncesini gerçekleştirmeye fırsat bulamamıştır. O, bu imkânı elde ettiği zaman da bunu değerlendirmekten geri kalmamıştır.

Vezir kısa bir süre sonra Muktedir'in hilâfette kalmasının kendi çıkarları açısından daha doğru olacağını düşünmeye başladı. Yönetimde istediği gibi hareket ettiği için Muktedir ile arasının düzeldiğini gören vezir, durumu kendisine açıkladı. Bunun üzerine ihtilal grubu, Muktedir, Vezir Abbâs b. Hasan ile Fâtik el-Mu'tazidî'yi öldürmeye karar verdi. Komutanlar Hüseyin b. Hamdân, Bedr el-Acemî ve Vâsîf b. Süvârtেকîn 20 Rebülevvel 296/17 Aralık 908 tarihinde Cumartesi günü harekete geçtiler. Hüseyin b. Hamdân, Vezir Abbâs b. Hasan'ı ve Fâtik el-Mu'tazidî'yi öldürdü. Hüseyin b. Hamdân halifeyi öldürmek için aramaya başladı. Ancak onu bulamadı. Zira halife, vezir ve Fâtik'in öldürüldüklerini haber almış ve atıyla derhal saraya giderek kapıları kilitlemişti (Taberî, 1997: V, 671; İbn Miskeveyh, ts: I, 5; İbnü'l-Cevzî, 1995: XIII, 70; İbnü'l-Esîr, 1982: VIII, 14; Zehebî, ts: I, 430; İbn Kesîr, 1994: XI, 114; İbn Haldûn, 1971: III, 359). Başka bir rivâyette ise dışarıda bu olaylar olurken Halife Muktedir oyun oynuyordu. Gürültü işitince eve girdi ve kapılar kapatıldı (İbnü'l-Cevzî, 1995: XIII, 80; Zehebî, 1993: XXX, 23; Zehebî, ts: I, 430; İbn Kesîr, 1994: XI, 114; İbn Haldûn, 1971: III, 359). Böylece halife öldürülmekten son anda kurtuldu.

Vezir Abbâs b. Hasan, Abdullah b. Mu'tez'in halifeliğini onaylamasına rağmen, konumunun ve etkisinin azalacağını düşündüğünden dolayı saf değiştirerek daha rahat hareket edebileceği Muktedir Billâh'ın hilâfette kalması için harekete geçti. Ama ihtilal grubu daha erken davranarak karşı harekette bulunarak kendisini öldürdü. Vezir ikili oynamasının bedelini hayatıyla ödemiştir.

21 Rebülevvel 296/18 Aralık 908 tarihinde Pazar günü komutanlar, kadılar, devlet görevlileri ve Abdullah b. el-Mu'tezz'e "el-Murtazâ Billâh" (Taberî, 1997: V, 671; İbn Miskeveyh, ts: I, 5; İbnü'l-Cevzî, 1995: XIII, 80; İbnü'l-Esîr, 1982: VIII, 15; İbn Kesîr, 1994: XI, 114), "el-Muntasif Billâh" (Sûlî, 1999: 66), "el-Gâlib Billâh" (Zehebî, 1993: XXX, 23; Zehebî, ts: I, 430; İbnü'l-İmâd, 1979: I, 221; İbn Haldûn, ts: III, 359), "er-Râzî Billâh" (Taberî, 1997: V, 671; Yafîî, 1993: II, 225) ve "el-Munsif Billâh" (İbn Tagriberdî, 1970: III, 165) lakaplarıyla biat edildi. Biat işiyle bizzat ordu kâtibi Muhammed b. Said el-Ezrak ilgilendi (Taberî, 1997: V, 671). Ancak Ebu'l-Hasan b. Furât ile Muktedir'in yakınları biate katılmadılar (İbn Miskeveyh, ts: I, 5; İbnü'l-Cevzî, 1995: XIII, 80; İbnü'l-Esîr, 1982: VIII, 15; İbn Haldûn, 1971: III, 359). Başka bir rivâyette ise biate sadece Muktedir'in yakınlarının katılmadığı belirtilmektedir (Zehebî, ts: I, 430; İbnü'l-İmâd, 1979: I, 221).

Abdullah b. Mu'tez halife olduktan sonra vezirliğe Ebû Abdullah Muhammed b. Dâvûd b. Cerrâh'ı, divan işlerinin başkanlığına Ali b. İsa'yı ve başkadılığa da Ebu'l-Musennâ Ahmed b. Yakûb'u getirdikten sonra (İbn Miskeveyh, ts: I, 5-6; İbnü'l-Cevzî, 1995: XIII, 80; Zehebî, ts: I, 430; İbn Kesîr, 1994: XI, 114; Suyûtî, 1989: 426; Hasan, 1984: III, 20) hilâfet değişikliğini bildirmek için ülkenin her tarafına: "Emîrü'l Mü'minîn el-Murtazâ Billâh Ebu'l Abbâs Abdullah b. Mu'tez Billâh tarafından" diye mektuplar yazıldı (İbn Miskeveyh, ts: I, 6; İbnü'l-Esîr, 1982: VIII, 15; Zehebî, ts: I, 431).

Böylece Abdullah b. Mu'tez, darbeyle de olsa, on sekizinci Abbâsî halifesi Muktedir Billâh'tan sonra on dokuzuncu Abbâsî halifesi olarak hilâfet makamına getirilmiştir. Ancak tarihçiler müstakil olarak Abdullah b. Mu'tez'in hilâfetini dikkate almamaktadırlar. Bundan dolayı on dokuzuncu Abbâsî halifesi olarak da Kâhir Billâh'ı göstermektedirler. Bu durum doğru değildir. Çünkü Abdullah b. Mu'tez, biat almış, hilâfet makamının kendisine sağladığı yetkiler sayesinde atamalarda bulunmuş, devletin resmî yazışmalarında dönemin Abbâsî halifesi olarak da mührü bulunmaktadır. Hatta bazı kaynaklarda ondan "Emîrü'l-Mü'minîn" şeklinde bahsedilmektedir (Hatîb el- Bağdâdî, ts: X, 95; Enbârî, 1985: 176). Bu açıdan Abdullah b. Mu'tez'in Abbâsî halifelerinden biri olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Onun bir gün bir gece hilâfette kalması durumu değiştirmemektedir. Bu hadiseyi günümüzle irtibatlandırırsak, örneğin elli altıncı hükümet güvenoyu aldıktan bir gün sonra istifa etmiş olsa, yeni gelen iktidar elli yedinci hükümet olarak güvenoyu alacaktır. Bu hükümetin bir gün iktidarda kalması, onun, devletin siyasî hayatında yok kabul edilmesini gerektirmez. Abbâsî Devleti tarihinde otuz yedi halifenin hilâfet makamında bulunduğu belirtilmektedir. Bu sayının otuz yedi değil, otuz sekiz olması daha doğrudur. Bu sebeple Abdullah b. Mu'tez otuz sekiz Abbâsî Abbâsî halifesinden biridir.

Muktedir'in halledilip yerine Abdullah b. Mu'tez'in halife seçildiğini duyan Muhammed b. Cerîr et-Taberî: "Ne haberler var?" diye sorunca: "İbnü'l-Mu'tez'e biat edildi" dediler. Bunun üzerine Taberî, vezirliğe kimin getirildiğini sordu: "Muhammed b. Davud" dediler. Kadılığa kimin getirildiğini öğrenmek isteyince de: "Ebu'l-Musennâ Ahmed b. Yakûb" karşılığını verdiler. Taberî kısa bir süre düşündükten sonra: "Bu iş tamamlanmaz" dedi. Sebebi sorulunca şu açıklamayı yaptı: "Saydığınız isimlerden her biri, sahalarda en yüksek mertebeleri işgal eden, en önde gelenlerdir. Ancak zaman geçici, dünya nankördür, terk edicidir. Ben bu işin sonunun ancak izmihlal olacağını, halifeliğin uzun olmayacağını düşünüyorum" (İbn Tagriberdî, 1970: III, 165; Suyûtî, 1989: 426).

Yeni Halife Abdullah b. Mu'tez hilâfet sarayına geçebilmesi için, hilâfet sarayında bulunan Muktedir'in burasını boşaltıp annesiyle beraber İbn Tâhir'in sarayına geçmesi gerekiyordu. Muktedir, Abdullah b. Mu'tez'in bu emrini ona karşı koyacak kuvveti olmadığından kabul etti. Ancak kendisinden bir gece müsaade istedi (İbn Miskeveyh, ts: I, 6; İbnü'l-Cevzî, 1995: XIII, 80; İbnü'l-Esîr, 1982: VIII, 15; Şâkir, 1991: V, 115).

Hüseyin b. Hamdân ertesi gün erkenden saraya gelince gün boyunca hizmetçiler ve sarayda perde arkalarında gizlenen diğer görevliler onunla mücadele ettiler. Akşama doğru Hüseyin b. Hamdân savaşmaktan vazgeçti ve gece karanlık bastırınca ailesini ve bütün

servetini alarak Musul'a gitmek üzere Bağdat'tan ayrıldı. Fakat niçin böyle yaptığı anlaşılamadı (İbn Miskeveyh, ts: I, 6; İbnü'l-Cevzî, 1995: XIII, 80; İbnü'l-Esîr, 1982: VIII, 15).

Muktedir saraydan ayrılmak isteyince yanında bulunan Mûnisü'l-Hâdim, Ğarîbu'l-Hal ve saraydaki diğer görevliler birbirlerine özür beyan edip, maruz kaldıkları durumu bertaraf etmeye çalışmadan hilâfeti teslim etmemeleri gerektiğini belirterek, birbirlerini cesaretlendirdiler ve Abdullah b. Mu'tez ile savaşmaya karar verdiler. Bunların kararlılığını gören Muktedir, kendilerine silahlar, zırhlar ve sair savaş malzemeleri temin ettikten sonra Abdullah b. Mu'tez'in taraftarları hiç beklemedikleri esnada böyle bir kalabalığı karşılarında görünce telaşlanarak kaçmaya başladılar (Sûlî, 1999: 71; İbn Miskeveyh, ts: I, 6; İbnü'l-Cevzî, 1995: XIII, 80-81; İbnü'l-Esîr, 1982: VIII, 15-16). Kaçarken de: "Demek ki Hüseyin b. Hamdân olacakları bildiği için geceleyin kaçtı, bu da Muktedir ile aralarında bir anlaşma olduğunu gösterir. İşte kaçışın sebebi budur" dediler (İbnü'l-Esîr, 1982: VIII, 16).

Kendisine yapılan ihtilale karşı koyamayacağını anlayan Abdullah b. Mu'tez, veziri Muhammed b. Dâvûd, kadısı Ahmed b. Dâvûd ve hâcibini alarak kaçmaya başladı (İbn Miskeveyh, ts: I, 6; İbnü'l-Cevzî, 1995: XIII, 81; İbnü'l-Esîr, 1982: VIII, 16; Suyûtî, 1989: 427; Hasan, 1984: III, 20). Kaçarken de hâcibi önünde: "Ey insanlar! Sunni ve Berbehâriyyî olan halifenize yardım edin" diye bağıryordu (İbn Miskeveyh, ts: I, 6; İbnü'l-Esîr, 1982: VIII, 16). Halife için Berbehârî nisbesinin kullanılmasının sebebi, o sırada halkın Hanbelî ve Sunnîler'in önde gelen simalarından olan Hüseyin b. Kasım b. Ubeydullah el-Berbehârî'ye büyük bağlılığı olduğundan onların halifeye karşı ilgilerini çekmekti (İbnü'l-Esîr, 1982: VIII, 16).

Abdullah b. Mu'tez, biat eden askerlerin arkasından geleceğini zannederek maiyetindekilerle birlikte Sâmer râ'ya gitmek amacıyla çöle doğru yola çıktıysa da kimse arkasından gelmedi (İbn Miskeveyh, ts: I, 6; İbnü'l-Cevzî, 1995: XIII, 81; İbnü'l-Esîr, 1982: VIII, 16; İbn Kesîr, 1994: XI, 144). Ancak İbnü'l-Esîr: "Abdullah b. Mu'tez'e biat edenlerin halifenin arkasından gelselerdi, iktidarlarının güçlü olacağını" rivâyet etmektedir (İbnü'l-Esîr, 1982: VIII, 16).

Abdullah b. Mu'tez ve beraberindekiler arkalarından kimsenin gelmediğini görünce bu düşünceden vazgeçtiler. Muhammed b. Dâvûd sarayında saklandı. Abdullah b. Mu'tez atından inerek kölesi Yemin ile birlikte Ebû Abdullah b. Cessâs'ın evine gidip oraya sığındı. Abdullah b. Mu'tez'in taraftarlarının çoğu gizlendi. Bağdat'ta otorite boşluğu meydana gelince fitne, yağma ve katil hadiseleri meydana geldi. Bu durumu fırsat bilen çapulcu ve ayak takımı kimseler ayaklanarak evleri yağmaladılar (İbn Miskeveyh, ts: I, 6-7; İbnü'l-Cevzî, 1995: XIII, 81; İbnü'l-Esîr, 1982: VIII, 16; İbn Kesîr, 1994: XI, 144; İbn Haldûn, 1971: III, 359).

Abdullah b. Mu'tez'in etrafında toplanıp kendisini hilâfet makamına getirmek isteyenlerin plansız hareket ettikleri ve olası bir olumsuzluk halinde ise nasıl hareket edeceklerini bilmedikleri görülmektedir. Planlı bir şekilde hareket edilmiş olsaydı, ihtilal grubu bu şekilde bir hezimete uğramazdı. Kalkışılan eylemlerde kalıcılığı sağlayabilmek için ciddi bir organize içerisinde bulunmak ve tennî ile hareket etmek gerekmektedir. Darbe girişimi esnasında meydana gelen olaylar, halkı oldukça rahatsız etmiş, başkentteki otorite boşluğu fırsat avcılarının işine yaramıştır.

20 Rebülevvel 296/17 Aralık 908 tarihinde Cumartesi günü darbeyle tahttan indirilen Muktedir, taraftarlarının mukavemeti sonucunda iki gün sonra 22 Rebülevvel 296/19 Aralık 908 tarihinde Pazartesi günü ikinci kez halife ilan edildi. İkinci defa hilâfete seçilen Muktedir, vezirliğe Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Furât'ı, Sâhibu's-Şurta görevine ise Mûnisü'l-Hâzin'i getirdi. Muktedir hükümet kabinesini oluşturduktan sonra Bağdat'taki düzeni sağlamaya çalıştı (İbn Miskeveyh, ts: I, 7; İbnü'l-Cevzî, 1995: XIII, 81; İbnü'l-Esîr, 1982: VIII, 17; İbn Kesîr, 1994: XI, 144; Zehebî, 1993: XXX, 26). İkinci defa hilâfet makamına geçen Muktedir, yönetime hâkim olduktan sonra darbe girişiminde bulunanları cezalandırmak için harekete geçti.

6- Abdullah b. Mu'tez ve Taraftarlarının Akıbeti

Başarıya ulaşan her ihtilal, karşı tarafı sindirmek ve zincirin önemli halkalarını yok etmek üzere harekete geçmeyi kendilerine önemli bir vazife olarak addetmektedir. Çünkü karşı tarafın varlığı daima onları tehdit etmektedir. Ayrıca mağlup edilmiş ve bastırılmış olan kesim, potansiyel bir yönetim alternatifidir. Bu sebeple Muktedir Billâh ikinci defa hilâfet makamına gelince bu tarz hareketlerin bir daha meydana gelmemesi ve bu düşüncede olanlara gözdağı vermek amacıyla kendisine karşı ihtilal teşebbüsünde bulunanlara karşı harekete geçmiştir. Hiç zaman geçirmeden ihtilal grubunun başında bulunan devrik halife Abdullah b. Mu'tez'in yakalanması için her tarafa haberler gönderildi. Bu amaçla İbnü'l-Cessâs'ın Sevsen adındaki hizmetçisinin, Sâfi el-Haramî'ye Abdullah b. Mu'tez ve adamlarının efendisinin evinde olduklarını haber vermesi üzerine, Sâfi el-Haramî ve adamları tarafından İbnü'l-Cessâs'ın evi kuşatıldı. Abdullah b. Mu'tez ve adamları yakalanarak hapse atıldı (28 Rebülevvel 296/25 Aralık 908) (Sûlî, 1999: 71; İbn Miskeveyh, *ts*: I, 8; İbnü'l-Esîr, 1982: VIII, 18; İbn Haldûn, 1971: III, 359). Beş gün süren ağır işkencelerden sonra 2 Rebülâhir 296/29 Aralık 908 tarihinde öldürülerek ailesine teslim edildi. Bir gün bir gece süren hilâfeti sebebiyle birçok tarihçi Abdullah b. Mu'tez'i (Sûlî, 1999: 71-98; İbn Miskeveyh, *ts*: I, 6; İbnü'l-Cevzî, 1995: XIII, 84-90; İbn Kesîr, 1994: XI, 115-117; İbnü'l-İmâd, 1979: I, 222-224; Durmuş, 2000: XXI, 143-147) Abbâsî halifeleri arasında saymamıştır. Onun hilâfeti bir şeyin süre bakımından kısalığı konusunda Arap edebiyatında darb-ı mesel olmuştur (Sûlî, 1999: 71; İbnü'l-Esîr, 1982: VIII, 18; Durmuş, 2000: XXI, 144).

İbnü'l-Furât, hilâfetin Muktedir'e intikalinin peşinden baş gösteren fitne ve anarşinin bastırılmasında en büyük rolü oynamış, olayları bir günde bastırmıştı. Şairlerden biri bu hususu şöyle dile getirmiştir:

“Senden başkasının birkaç ayda kazanabileceği zaferi,

Birkaç saat içinde kazandın sen” (İbn Tabâtabâ, 1999: 252-253; Hasan, 1984: III, 21).

Abdullah b. Mu'tez'e biat edenlerden hâcibi Yemîn, Vâsîf b. Savârtেকîn, Kadı Ebû Ömer Muhammed b. Yusuf, Kadı Ebu'l-Musennâ Ahmed b. Yakûb, Kadı Muhammed b. Halef b. Vekî, Ali b. İsa ve Muhammed b. Abdûn yakalanıp Mûnisu'l-Hâzin'in huzuruna getirildiler. Kadı Ebu'l-Müsennâ Ahmed b. Yakûb'dan Muktedir'e biat etmesi istenince: “Ben bir çocuğa biat edemem” karşılığını vermesi üzerine, Mûnisü'l-Hâzin'in emriyle Kadı Ebu'l-Musennâ, Abdullah b. Mu'tez'in hâcibi Yemin ve Vâsîf b. Savârtেকîn öldürüldüler. Diğerleri ise serbest bırakıldılar (İbn Miskeveyh, *ts*: I, 8; İbnü'l-Esîr, 1982: VIII, 17).

Abdullah b. Mu'tez'in veziri Muhammed b. Dâvûd gizlenmekte iken yakalanıp öldürüldü (İbnü'l-Esîr, 1982: VIII, 18). İbnü'l-Cessâs'ın on altı milyon dirhemi müsadere edildikten sonra serbest bırakıldı (İbn Miskeveyh, *ts*: I, 8; İbnü'l-Esîr, 1982: VIII, 18; İbn Kesîr, 1994: XI, 144). Kadı Ebû Ömer de yüz bin dinarı müsadere edildikten sonra serbest bırakıldı (İbnü'l-Esîr, 1982: VIII, 18). Muhammed b. Abdûn ve Ali b. İsa'nın da malları müsadere edilenler arasında bulunmaktaydı. Muhammed b. Abdûn Ehvâz'a sürgüne gönderilirken, Ali b. İsa da Vâsîf'a sürgüne gönderildi. Ancak Ali b. İsa, Vezir İbnü'l-Furât'tan Mekke'ye gitmek için izin istedi. İznin verilmesi üzerine Basra yoluyla Mekke'ye gitti (İbn Miskeveyh, *ts*: I, 8; İbnü'l-Esîr, 1982: VIII, 18).

Hüseyin b. Hamdân'ı yakalamak üzere Bağdat'tan sevk edilen askerler önce Musul'a, sonra da Beled'e kadar onu takip ettilerse de ele geçiremeden Bağdat'a döndüler. Vezir, Musul emiri olan Hüseyin b. Hamdân'ın kardeşi Ebu'l-Heycâ b. Hamdân'a mektup yazarak onu yakalamasını emretti. Bunun üzerine Ebu'l-Heycâ Beled'e gitti, ancak Hüseyin b. Hamdân buradan ayrılıp Sincâr'a geçti ve oradan el-Beriyye'ye intikal etti. Kardeşi on günlük bir takip sonunda ona yetişti ve aralarındaki çarpışma neticesinde Ebu'l-Heycâ onu mağlup edip adamlarını esir ederek, kendisinden on bin dinar aldıktan sonra Musul'a döndü. Daha sonra Bağdat'a geçti. Tikrîf'in kuzey taraflarındayken kardeşi Hüseyin b. Hamdân kendisine yetişerek

gece hucum edip birçok insanı katletti ve Ebu'l-Heycâ Bağdat'a gitti (İbnü'l-Esîr, 1982: VIII, 18-19).

Hüseyin b. Hamdân, Vezir İbnü'l-Furât'a mektup yazarak affedilmesini istedi. İbnü'l-Furât ise Muktedir'e başvurarak Hüseyin ile birlikte İbrahim b. Keyğalağ, emniyet görevlisi ibn Amraveyh ve diğerlerini affetmek için tavassutta bulundu ve Muktedir kendilerini affedince Hüseyin b. Hamdân Bağdat'a geldi. Bunun üzerine kardeşi Ebu'l-Heycâ kendisinden aldığı on bin dinarı iade etti. Hüseyin b. Hamdân Kum valisi oluncaya kadar Bağdat'ta ikamet etti (İbn Miskeveyh, *ts*: I, 15; İbnü'l-Esîr, 1982: VIII, 19).

Süleyman b. Hasan b. Muhalled, İbnü'l-Furât'ın taraftarı idi, dolayısı ile aralarında bir sevgi ve bağlılık vardı. Ancak Vezir İbnü'l-Furât, İbnü'l-Mu'tezz'e biat edilmesi hakkında Süleyman'ın Muhammed b. Dâvûd b. Cerrâh'a bağlılığı ve aralarındaki yakınlık sebebi ile yazdığı bir belge buldu. Bu durumu Muktedir'den gizledi ve Süleyman'a iyiliklerde bulunup kendisine bir takım görevler verdi. Fakat Süleyman, İbnü'l-Furât'ı Muktedir'e şikâyet edip, bir yazı yazarak ne kadar mülk arazi ve gelir getiren neyi varsa bütün teferruatıyla tespit etti ve Muktedir'e vermek üzere bu belgeyi aldıysa da buna imkân bulamadı. İbn Miskeveyh ve İbnü'l-Esîr olayı şöyle anlatmaktadır: "Süleyman, vezirin sarayına gelmişti, bu yazıda yanındaydı. Ancak belge yere düşünce orada memurlardan biri hemen yazıyı alıp vezire götürdü. Vezir belgeyi okuyunca derhal Süleyman'ı yakaladı ve gemisine koyup Vasıt'a göndererek onu kendine vekil yapmak suretiyle orada tuttu. Sonra affetmek istedi ve ona bir mektup yazarak şunları söyledi: "Allah sana iyilikler versin. Bendeki hakkın ile bana karşı işlediğin suçlar hususunda düşündüm ve gördüm ki, hakkın suçundan daha çok, geçmişte beni kuvvetli bir şekilde sana bağlayan hizmetlerini hatırladım ve bu hatıralar tekrar beni sana yönelterek gönlümdeki yerini aldın." Sonra ona on bin dirhem gönderdi ve onu affedip iltifatlarda bulunarak vali yaptı (İbn Miskeveyh, *ts*: I, 15; İbnü'l-Esîr, 1982: VIII, 19-20). Bu hadise, mevcut yönetime karşı ihtilal girişiminde bulunanların sıkı bir takibata maruz kaldıklarını göstermesi bakımından önemlidir. Siyasi irade, sadece ihtilal girişiminde aktif rol oynayanları değil, ihtilalcilere yakın olanları da potansiyel bir suçlu olarak görmektedir.

Sonuç

246, 247 veya 248 yıllarında Abbâsî prensi olarak başkent Sâmerrâ'da dünyaya gelen Abdullah b. Mu'tez, dedesi Mütevekkil Alellâh döneminde çocukluğunu ve gençliğini geçirmiştir. Bu dönemde 12, 13 veya 14 yaşlarında olan Abdullah b. Mu'tez, dedesi tarafından babası Mu'tez'in veliahdlık sıralaması ikinci sıradan birinci sıraya alınması üzerine birinci sırada bulunan Muntasır Türkler'in de desteğini alarak babası Mütevekkil'e karşı darbe girişiminde bulunup halife olması olayında Türkler'in Abbâsî hilâfeti üzerinde ne kadar etkili olduklarını görmüştür. Bu etki zaman içerisinde kendisini belirgin bir şekilde hissettirmeye devam etmiş, Türk komutanlarının isteklerini yerine getiren halifeler hilâfet makamında kalmaya devam etmişler, kendileri aleyhinde faaliyette bulunanlar ya tahttan indirilerek ya hapse atılarak ya da öldürülerek cezalandırılmışlardır. Abdullah b. Mu'tez'in babası Mu'tez Billâh da Türkler tarafından öldürülen halifeler arasında yer almaktadır. Türkler tarafından Muhtedî Billâh hilâfet makamına getirilince Abdullah b. Mu'tez babaannesini Kabîha ile birlikte Mekke'ye sürgüne gönderilmiştir. Yeni halife amcası Mu'temid Alellâh hilâfet makamına getirilince kısa süren sürgün hayatından sonra tekrar başkente dönmüştür. Babaannesinin kendisine sağladığı imkânlar sayesinde dönemin önemli bilginlerinden dersler alan Abdullah b. Mu'tez, ilmî konularda belli bir olgunluğa erişti. Özellikle de dönemin önemli şairlerinden biri oldu.

Babası Mu'tez Billâh tarafından veliahd tayin edilen Abdullah b. Mu'tez, Mu'temid Alellâh, Mu'tazid Billâh ve Müktefi Billâh dönemlerinde hilâfet makamına alternatif biri olarak görüldüğünden dolayı gözlem altında tutulmuştur. Bu dönemlerdeki halifeler onun siyasetle uğraşmaması için ilimle uğraşmasına özen göstermişler, etrafında kendisini harekete geçirecek kitlenin oluşumuna müsaade etmemişlerdir. Ancak Abdullah b. Mu'tez, halife olma düşüncesini zihninde hep canlı tutmuş, şartlar olgunlaşmadığından dolayı bu yönde bir eğilim

göstermemiştir. Hatta Müktefi Billâh halife olunca Mûnisü'l-Muzaffer, kendisinden kuşkulanarak onu bazı Abbâsî hanedanı mensuplarıyla birlikte hapse atmıştır. Bu sebeple Abdullah b. Mu'tez'in bu yöndeki en ufak hareketleri bile gözlerden kaçmamıştır.

Abbâsî tarihinde en küçük yaşta halife olan Muktedir Billâh'ın hilâfet makamına gelmesiyle birlikte kendisine karşı olumsuz tepkiler hızlı bir şekilde artınca, dönemin veziri bu durumdan kurtulmak için çıkış yolu aramaya başladı. Ancak alternatif halife adaylarından beklenen sonuç elde edilemeyince Abdullah b. Mu'tez'in etrafında toplanılmaya başlandı. Abdullah b. Mu'tez de onların tekliflerini "kan dökülmemesi" şartıyla kabul etti. Vezir Abbâs b. Hasan'ın daha sonra bu düşüncesinden vazgeçmesine rağmen darbe girişimi başarıya ulaşarak 17 Aralık 908 tarihinde Abdullah b. Mu'tez on dokuzuncu Abbâsî halifesi olarak tahta çıktı. Ancak taraftarlarının gereği gibi kendisine sahip çıkamamasından dolayı bir gün bir gece hilâfette kaldıktan sonra Muktedir Billâh'ın taraftarlarının karşı darbesiyle 19 Aralık 908 tarihinde hilâfetten uzaklaştırılarak 25 Aralık 908 hapse atıldı ve beş gün süren ağır işkencelerden dolayı da 29 Aralık 908 tarihinde hayatını kaybetti.

Tarihçiler müstakil olarak Abdullah b. Mu'tez'in hilâfetini dikkate almamaktadırlar. Sadece klasik İslâm Tarihi kaynaklarında Muktedir Billâh'ın hilâfeti dönemi içerisinde değerlendirilen ve darbe sonucunda başarıya ulaşan biri olarak sunulmaktadır. Bundan dolayı kaynaklar on dokuzuncu Abbâsî halisi olarak da Kâhîr Billâh'ı göstermektedirler. Bu durum doğru değildir. Çünkü Abdullah b. Mu'tez, biat almış, hilâfet makamının kendisine sağladığı yetkiler sayesinde atamalarda bulunmuş, devletin resmî yazışmalarında dönemin Abbâsî halifesi olarak da mührü bulunmaktadır. Hz. Hasan'ın kısa süren hilâfeti dört halife döneminin tamamlayıcısı olarak kabul edilirken, II. Muaviye b. I. Yezid ve İbrahim b. I. Velid oldukça kısa dönemler içerisinde hilâfet makamında kalmalarına rağmen on dört Emevî halifelerinden ikisi olarak kaynaklarda ifade edilmektedir. Bu açıdan Abdullah b. Mu'tez Abbâsî halifelerinden biri olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Onun bir gün bir gece hilâfette kalması durumu değiştirmemektedir. Bu hadiseyi günümüzle irtibatlandırırsak, örneğin elli sekizinci hükümet güvenoyu aldıktan bir gün sonra istifa etmiş olsa, yeni gelen iktidar elli dokuzuncu hükümet olarak güvenoyu alacaktır. Bu hükümetin bir gün iktidarda kalması, onun, devletin siyasi hayatında yok kabul edilmesini gerektirmez. Abbâsî Devleti tarihinde otuz yedi halifenin hilâfet makamında bulunduğu belirtilmektedir. Bu sayının otuz yedi değil, otuz sekiz olması daha doğrudur. Ayrıca Abdullah b. Mu'tez halife olduktan sonra Abbâsî Devleti'nin her tarafına "Murtazâ Billâh" lakabıyla onun halife olduğunun duyurulması ve bazı kaynaklarda kendisinden "Emîru'l-Mü'minîn" şeklinde bahsedilmesi, onun otuz sekiz Abbâsî Abbâsî halifesinden biri olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- APAK, Adem (2011). *Anahatlarıyla İslâm Tarihi: Abbâsiler Dönemi*, İstanbul: Ensar Yayınları.
- ARSLAN, İhsan (2012). "Ahmed b. hanbel'in Siyasî Otorite Karşısındaki Tavrı", *Marife*, Konya 2012, S:12, s. 70-87.
- ARSLAN, İhsan (2013). "Abbâsî Devleti'ndeki Komutanların Siyasî ve İdarî Sahalarda Etkileri: Mûnisü'l-Muzaffer Örneği", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C: 6, S: 26, s. 57-75.
- BELÂZÜRÎ, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahya (1978). *Ensâbü'l-Eşrâf*, nşr. Abdülaziz ed-Dûrî, Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- DÂYE, Muhammed Rıdvân (1987). *A'lâmü'l-Edebi'l-Abbâsiyyi*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- DEMİRCİ, Mustafa (1996). *Behtü'l-Hikme*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- DURMUŞ, İsmail (2000). "İbnü'l-Mu'tez", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- ENBÂRÎ, Kemalüddin Ahmed b. Muhammed (1985). *Nüzhetu'l-Elibbâ fi Tabakâti'l-Üdebâ*, Ürdün: Mektebetü'l-Menâr.
- HASAN, Hasan İbrahim (1984). *Târîhu'l-İslâm: es-Siyasî ve'd-Dinî ve's-Sekâfî ve'l-İctimâî*, Kahire: Dâru'l-Hadîs.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali (ts). *Târîhu Bağdâd*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Hudari Bey, Muhammed (1986). *ed-Devletü'l-Abbâsiyye*, Beyrut: Dâru'l-Kalem.
- HOLT, P. M.- Lambton, A. K. S- Lewis, B. (1997). *İslâm Kültür ve Medeniyeti*, Redaksiyon, Mustafa Fayda ve arkadaşları, çev. Hamdi Aktaş ve arkadaşları, İstanbul: Kitabevi yayınları.
- İŞ, Yusuf (1996). *Târîhu Asri'l-Hilâfeti'l-Abbâsiyye*, Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Muâsır.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed (1992). *el-Muntazam fi Târîhi'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Esir, İzzüddin Ebi'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Kerâm Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim b. Abdülvahid eş-Şeybânî (1982). *el-Kâmil fi'l-Târîh*, Beyrut: Dâru Sâdır.
- İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed (1971). *Kitâbü'l-Iber ve Dîvânü'l-Mübtedei ve'l-Haber fi Eyyâmî'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men Âsârahum min Zevî's-Sultânî'l-Ekber*, Beyrut: Dâru'l-Fikr.

- İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemsüddin Ahmed b. Muhammedb. Ebî Bekr (ts.). *Vefeyâtü'l-Âyân ve Enbâü Ebnâ'z-Zamân*, Beyrut: Dâru'l-Kalem.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed (1983). *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbnü'l-İmâd, Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed (1989). *Şezerâtü'z-Zeheb Fî Ahbâri men Zeheb*, Beyrut: Dâru İbn Kesîr.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ (1994). *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Kahire: Dâru'l-Hadîs.
- İbn Miskeveyh, Ahmed b. Muhammed (ts.). *Tecâribü'l-Ümem ve Teâkibü'l-Himem*, Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî.
- İbn Tağriberdî, Cemelüddin Ebu'l-Mehâsin Yûsuf el-Atabekî (1992). *en-Nucûmü'z-Zâhira fî Müllûklî Mısır ve'l-Kâhira*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İskenderî, Şeyh Ahmed- İnânî, Şeyh Mustafa (1961). *el-Vasitu fi'l-Adâbi'l-Arabiyyi*, Mısır: Dâru'l-Meârif.
- Kurtubî, Arib b. Sa'd (ts.). *Siletü Târîhit-Taberi*, Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim (2006). "Muktedir Billâh", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- SARIÇAM, İbrahim (1997). *Emevî-Hâşimî İlişkileri*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- SEYİTHANOĞLU, Kenan (1992). *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Komisyon, İstanbul: Çağ Yayınları.
- Suyûtî, Celalüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (1989). *Târîhu'l-Hulefâ*, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye.
- Sûlî, Ebû Bekir Muhammed b. Yahya (1999). Kısımın min Ahbâri'l-Muktedir Billâh el-Abbâsî (Târîhu'd-Devleti'l-Abbâsiyye min sene 295 ilâ sene 315 hicriyye), thk. Halef Reşîd Numân, Bağdat: Dâru's-Şuûni's-Sekâfeti'l-Âmme.
- ŞÂKİR, Mahmud (1991). *et-Târîhu'l-İslâm (ed-Devletü'l-Abbâsiyye)*, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (1997). *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Beyrut 1997: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Yâfiî, Ebû Muhammed Abdullah b. Es'ad b. Ali Suleyman (ts). *Mirâtü'l-Cinân ve İbratü'l-Yekazân*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer b. Veyhb b. Vâdih (1993). *Târîhu'l-Ya'kûbî*, Beyrut: Müessesetü'l-Alemî.
- Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (1992). *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhiri ve'l-A'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî.
- Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (1985). *el-Iber fî Haber men Çâber*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.